
ПЕРЕДМОВА

У жовтні 2011 р. в Києві відбулася міжнародна наукова конференція «Бабин Яр: масове убивство і пам'ять про нього», що стала чи не єдиною найважливішою академічною подією, присвяченою 70-м роковинам розстрілів у Бабиному Яру. Ініціаторами та організаторами цього наукового форуму виступили Посольство Франції в Україні, Національний центр наукових досліджень в Парижі, Український центр вивчення історії Голокосту і Громадський комітет для вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру¹.

Пропоноване до вашої уваги видання є збірником матеріалів цієї міжнародної наукової конференції, в якому опубліковано більшу частину наукових доповідей. Фактично перед вами книжка, присвячена проблематиці історії Бабиного Яру, різним її аспектам, стану пам'яті, сучасній українській та світовій історіографії цієї теми, історичній долі місця, що уособлює собою один з жахливих та моторошних символів злочинів тоталітаризму в історії Європи минулого століття. На наш погляд, такий збірник матеріалів конференції певним чином презентує читачеві неоднозначну та надто складну картину вивчення та дослідження історії Бабиного Яру, стан та рівень історіографії проблеми в останні роки, як в Україні так і за її межами. Досить навіть уявити собі, що остання, фактично, фундаментальна праця з історії Бабиного Яру була опублікована в Україні вісім років тому, в 2004 році. Йдеться про ґрунтовний збірник документів і матеріалів «Бабин Яр: людина, влада, історія», що включав, крім величезного документального корпусу, декілька концептуальних наукових статей та розвідок українських вчених². Проте ця значна

---

¹ Докладний аналіз змісту та роботи конференції було зроблено в статті: *Бінерт О.* Міжнародна конференція «Бабин Яр: масове убивство і пам'ять про нього» (Київ, 24–25 жовтня 2011 р.) // *Уроки Голокосту: Інформаційно-педагогічний бюлетень Українського центру вивчення історії Голокосту.* – 2011. – № 3 (27). – С. 9–13.

² *Бабин Яр: человек, власть, история. Документы и материалы.* В 5 кн. – Кн. 1. Историческая топография. Хронология событий / Сост. Т. Евстафьева, В. Нахманович. – К.: Внешторгиздат Украины, 2004. – 597 С.

та грубезна книжка не враховувала результати наукових пошуків та досліджень істориків за межами України, що працюють у царині вивчення історії Другої світової війни, нацистського окупаційного режиму, історії Голокосту на українських теренах. Таким чином, на нашу думку, пропонований читачеві збірник наукових статей і матеріалів, авторами яких є українські та зарубіжні вчені-історики, є не лише колекцією доповідей та, очевидно, очікуваним і логічним результатом міжнародної наукової конференції, а й своєрідним, хоча неповним, відображенням стану досліджень історії Бабиного Яру в Україні та в світі на сьогодні. Слід зазначити, що ці тексти віддзеркалюють рівень вивчення проблеми в останнє десятиріччя. Зауважимо, що він такий як є, але саме цей збірник матеріалів надає нам можливість проаналізувати стан досліджень та історіографію проблеми.

Перед нами одинадцять наукових текстів десяти авторів, відомих та знаних істориків з п'яти країн: України, Франції, Нідерландів, Ізраїлю та Німеччини. А також детальний каталог, з анотаціями та легендами, пам'ятників, меморіальних та пам'ятних знаків, що існують сьогодні в Києві на території урочища Бабин Яр, укладачем котрого виступає український історик, відомий дослідник історії Бабиного Яру Віталій Нахманович. До речі, цей каталог влучно демонструє становище в культурі і, скоріше, ставлення до політики пам'яті, відповідальності за пам'ять про минуле в сучасній Україні. У фокусі багатьох матеріалів нашого видання поряд з розглядом різноманітних історичних аспектів та перипетій, пов'язаних з Бабиним Яром у роки нацистської окупації Києва, також присутні роздуми та аналіз сучасного стану вивчення проблематики, визначення пріоритетних напрямів дослідження історії Бабиного Яру, які ще фактично не розроблені чи перебувають тільки на початковій стадії вивчення. Так, у статті відомого голландського історика д-ра Карела Беркгофа, автора однієї з небагатьох у сучасній західно-європейській історіографії монографій щодо долі України та її населення під окупацією Третього райху³, – «Бабин Яр: місце наймасштабнішого розстрілу євреїв нацистами в Радянському Союзі» йдеться про історію трагічних подій у Бабиному Яру. Автор відтворює події 29-30 вересня 1941 року, розстріл близько 34 тисяч євреїв, що став одним з перших масових тотальних убивств в історії Голокосту не лише на територіях СРСР, а й у цілому в Європі. К. Беркгоф, послуговуючись не лише архівними джерелами, а й свідченнями учасників трагедії та значним корпусом джерел усної історії, пише про роль та вплив на трагедію київських євреїв неєврейського населення міста. Він наголошує, що ще й досі залишаються невивченими надто важливі аспекти історії Бабиного Яру, а саме: детальне дослідження історії рятівників та тих, хто зраджували євреїв в екстремальних умовах німецької окупації

---

³ *Беркгоф К.* Жнива розпачу. Життя і смерть в Україні під нацистською владою. – К.: Критика, 2011. – 455 С.

Києва. Вивчення цих аспектів може суттєво доповнити історичну картину Голокосту в Києві та в Україні в цілому.

Матеріал німецького історика Юргена Маттеуса, що працює наразі в Меморіальному музеї Голокосту в Вашингтоні, – «Початок Голокосту та війна проти Радянського Союзу» – суттєво відрізняється від решти матеріалів збірника, тому що не присвячений суто проблематиці Бабиного Яру, але водночас дуже органічно вписується до видання. Стаття Ю. Маттеуса носить методологічний характер, автор намагається дослідити та проаналізувати втілення нацистської антисемітської політики Берліна на початковому етапі німецько-радянської війни на захоплених радянських територіях, у тому числі й на українських землях. Він розглядає ранні масові вбивства євреїв влітку та восени 1941 року, аналізує їх важливість в історії Голокосту. Одним з головних сюжетів свого матеріалу автор визначає аналіз напрямів німецької політики проти євреїв у «доленосні місяці» війни проти СРСР, еволюцію геноциду, формування механізму та етапів «остаточного розв'язання єврейського питання».

Важливим видається той факт, що на конференції розглядалися історичні аспекти трагедії Бабиного Яру не лише як символу Голокосту, одного з найжахливіших місць знищення євреїв у Європі, а й місця нацистських злочинів щодо інших груп населення: ромів (циган), діячів українського національного руху, радянських військовополонених... Декілька матеріалів нашого видання присвячені саме долі несемітських жертв Бабиного Яру. Стаття знаного українського історика Сергія Кота «Учасники підпілля ОУН(м) – жертви Бабиного Яру (1941–1943)» присвячена саме неоднозначній та трагічній історії українських націоналістів у Києві за німців та їх убивству в Бабиному Яру. Автор досліджує діяльність оунівців-мельниківців у 1941 та на початку 1942 років, аспекти, з одного боку, колаборації з німцями, з іншого – націоналістичного руху Опору нацистам. Проблема, яка хвилює С. Кота і не тільки його – це сучасне ставлення до пам'яті українських націоналістів-жертв Бабиного Яру. Одними з найцікавіших статей збірника, що ґрунтуються виключно на архівних джерелах та спогадах очевидців, є матеріали київських істориків Тетяни Євстаф'євої про футбольні матчі в окупованому Києві та Дмитра Малакова про перші дні окупації міста та соціальне життя киян в умовах початку брутальних убивств людей.

Цілий ряд матеріалів авторів збірника (Тетяна Пентер, Аркадій Зельцер, Олександр Круглов, Тетяна Євстаф'єва) представляють та аналізують, з одного боку, кількість жертв та післявоєнну долю злочинців, післявоєнний український (радіше радянський) антисемітизм, суди в Західній Німеччині та в Радянській Україні, дивність покарань та замовчування правди у СРСР одразу після війни та багато років поспіль, а з іншого боку, післявоєнну історію місця під назвою «Бабин Яр». Особливе місце в нашому виданні займають

тексти французьких істориків Бориса Чорного та Люби Юргенсон, що присвячені відображенню трагедії Бабиного Яру в післявоєнній художній літературі. На наш погляд, у даному випадку маємо детальний аналіз не лише відомих, маловідомих та зовсім не відомих творів про Бабин Яр, а й історичний контекст, в якому вони були написані, і як такий контекст впливав на цю літературу... Автори цих текстів про літературну спадщину Бабиного Яру відзначають надто складну деталь, про яку варто знати і пам'ятати, а саме: проблема написання текстів (художніх) про таку трагедію є проблемою духовною. Адже саме художні твори глибинно поєднують в собі те, як сприймали цю трагедію її учасники, і те, що залишиться в пам'яті їхніх нащадків. Головне питання, яке автори намагаються розкрити, – це питання вербалізації смерті та «порожності безодні трагедії»⁴.

На завершення декілька думок про можливий вплив міжнародної наукової конференції «Бабин Яр: масове убивство і пам'ять про нього» та видання матеріалів конференції. Конференція та її матеріали не є вичерпними, в них не охоплюються всі аспекти історії Бабиного Яру. Але завдяки конференції та її змісту ми побачили декілька важливих речей: у вивченні цієї проблематики варто враховувати міждисциплінарні наукові зв'язки, приміром, літературна спадщина може слугувати допомогою історичним розвідкам; ми побачили можливість порівняння та співпраці української та зарубіжної історіографії історії Бабиного Яру, хоча поки ця співпраця ще тільки налагоджується; історія Бабиного Яру потребує нашої спільної відповідальної пам'яті. Насамкінець, ще одне спостереження, на наш погляд, надто важливе. Йдеться про ставлення держави до 70-х роковин трагедії Бабиного Яру, організації конференції, до культури пам'яті про Голокост в Україні загалом. Фактично це ставлення не можна визнати задовільним. Дійсно, держава не забороняє наукову, освітню чи громадську діяльність у царині пам'яті про Голокост, проте вона й не виступає ініціатором таких заходів та по-справжньому, реально не підтримує їх, хоча водночас майже завжди декларує цю підтримку. Це красномовно демонструє відсутність державної політики пам'яті про жертв Другої світової війни в Україні. Це – виклик історичній спільноті України, українському суспільству. Видання наукових доповідей конференції має можливість сприяти усвідомленню трагедії Бабиного Яру як універсального символу, пам'ять про який має бути збережена задля кращого розуміння природи тоталітарних режимів та людського суспільства у сьогоденні.

Анатолій Подольський

---

⁴ Бінерт О. Зазн. праця. – С. 12.